

VADÁSZ SÁNDOR

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM KÜLFÖLDI VISSZHANGJA

Tudomásom szerint az ismert történésztől, Rainer M. Jánostól származik az a találó megállapítás, hogy az 50. évforduló a hazai könyvkiadás szempontjából „nagy boom” volt valóban, mind az évforduló előtt, mind pedig az utóbbi hetekben számos mű látott napvilágot, köztük a kortárs résztvevők időtállóan tűnő s mindenképpen érdekes visszaemlékezései. (Terjedelmi okokból még vázlatos felsorolásukra sem vállalkozom.)

Ami magát a címben megjelölt témát illeti, nyilvánvaló, hogy egy rövid előadás keretén belül nem törekedhetek teljességre. Ezért három országot választottam ki: Lengyelországot, Romániát és Olaszországot. A legelsőt jobban, a másik kettőt és legfőképpen az olaszországi recepciót jóval kevésbe ismeri a magyar közönség. Az itáliai események, különösképpen a külpolitika lépései több meglepetéssel szolgálnak még a kutatóknak is, amint erről a továbbiakban részletebben is lesz szó.

A lengyel nagypolitika és a társadalom állásfoglalása egyértelmű politikai képletként értelmezhető: a lengyelek a Kárpátoktól Varsón át a legészakibb vajdaságok legeldugottabb csücskéig osztatlan lelkesedéssel álltak ki a magyar felkelők mellett. A Lengyelország-szakértő Tischler János végezte a legalaposabb kutatásokat az 1956-os lengyel–magyar kapcsolatokról; tőle tudjuk, hogy a lengyel emberek a szó legszorosabb – „testi” – értelmében a vérüket adták a szabadságharcosokért. A véradók toborzásában legfőképpen az egyetemisták jeleskedtek, de más társadalmi rétegekből is önként jelentkeztek. S ha figyelembe vesszük, hogy az akkori kórházi feltételek között 4 óráig tartott egy vérvétel, elképzelhetjük magunknak, hogy mennyi időt – és türelmet – emésztett fel a várakozás.

Tischler másik tanulságos példája az esetleges magyar menekültek befogadására irányuló készség bemutatása. A városokban olyanok is jelentkeztek a felhívásra, akiknek a lakása valamilyen okból, leginkább méretei miatt egyáltalán nem volt alkalmas mások elhelyezésére, azonban ezt a körülményt egyszerűen eltagadták.

A hasonló esetek számát természetesen szaporíthatnók, azonban ehelyett röviden utalok e példátlan méretű szolidaritás történelmi okaira. Már az 1848–1849-es magyar forradalomban és szabadságharcban való lengyel részvétel sem a véletlen műve volt. Előzménye a 18. század végén, 1794-ben Kosciuszko-felke-

lés iránti magyar rokonszenv, továbbá egy 1796-ban kibontakozó közös, magyar–lengyel felkelési terv volt, és persze nem feledkezhetünk meg az 1831-es lengyel felkelés nagyon meleg magyarországi fogadtatásáról, ami szintén az egymásrautaltság bizonyítéka volt. A sort persze Lengyelország második világháborús veresége zárja, pontosabban a lengyel katonák és civilek menekülése Magyarországra 1939 őszén. (Nemzedékem tagjainak emlékezetében még mindig él a menekültek látványa, akik kocsikon, szekereken, kisebb számban autókon érkeztek meg a magyar városokba, s már az utcán megkezdődött a barátkozás.)

Ezen a ponton térek vissza a kiindulóponthoz, ezúttal a lengyel vezetés állásfoglalásához. Közismert, hogy 1956 nyarán és őszén nagy fontosságú események zajlottak le Lengyelország-szerte, elsősorban a fővárosban. A bekövetkezett politikai változás legláthatóbb jele W. Gomulka visszatérése volt a hatalomba, akit a LEMP első titkárává választottak meg. Az időközben Varsóba érkezett Ny. Sz. Hruscsovval folytatott kemény viták után – közben az országban állomásozó szovjet csapatok Varsó irányába kezdtek vonulni – a moszkvai vezetők végül is beleenyugodtak a változásokba, egy feltétellel: az új lengyel pártvezetés nem fog követni szovjetellenes irányvonalat.

A „Lengyelország története” című szintézis szerzője, Szokolay Katalin idéz Tischlertől: „Október 28-án a LEMP Politikai Bizottsága aznapi ülésén elhatározta, hogy a KB nevében felhívást intéz a magyar nemzethez, amelyben kifejezi teljes támogatását a Nagy Imre-kormány és programja iránt. Erre annál is inkább szükség volt, mert a még képlékeny lengyelországi helyzet fényében tovább már nem lehetett hallgatni. Főként úgy nem, hogy a LEMP KB központi orgánuma és az annak megfelelő pártlapok – a hivatalos szervek engedélyével, vagy az akkor tökéletesen talaját veszített cenzúra tehetetlenségét kihasználva – vezércikkben üdvözölték a magyar felkelést.” (214. o.)

Összegezve: a lengyel nép – s végső elemzésben a néha kacskaringókra kényszerült párt- és állami vezetés is – a joggal dicsőségesnek nevezhető történeti hagyományok szellemében, ezek folytatásaként állt ki a magyar október mellett.

Ha Lengyelországgal kapcsolatban egyöntetűségről lehet szólni, ez bizonyos értelemben Romániáról is elmondható, csak éppen ellentett előjellel: a román párt- és állami vezetők a magyar forradalom legelső napjától kezdve rendkívül ellenségesen viszonyultak hozzá. Október második felében román küldöttség tartózkodott Belgrádban – Gh. Gheorghiu-Dej vezetésével E. Bodnaras és Ch. Stoica külügyminiszter –, amely hivatalos tárgyalásokat folytatott Titoval. A Budapestről érkező hírek hatására az azonnali hazautazás mellett döntöttek, ami végül 26-án valósult meg. Október 30-án Dej vezetésével külön bizottságot hoztak létre, amely különleges jogokkal rendelkezett: rendkívüli állapotot hirdetett ki, sőt tűzparancsot is kiadhatott, tehát gyakorlatilag teljhatalommal bírt.

Magától értetődően a fegyveres erőket is ez a bizottság irányította. Lezárták a Magyarországgal szomszédos négy megye határát.

E drasztikus rendszabályokon kívül a vezetők hangulatjavító intézkedéseket is foganatosítottak, így például bér- és nyugdíjemelést hajtottak végre, elrendelték az elmaradt kifizetések (pl. a parasztságnál) folyósítását. És mindezt november 1-jén, vagyis bizonyíthatóan a budapesti események közvetlen hatása alatt. Nem lehet állítani, hogy intézkedéseik céljt tévesztettek volna, mivel a sokat nyomorgó tömegek úgy érezték, hogy helyzetükben érzékelhető javulás következik majd.

A hivatalos politika természetesen a szovjet kormány ferdítéseit továbbította az ország lakosságának. A központi pártlap, a *Scinteia* – a *Pravda* nyomán – arról cikkezett, hogy „folyamatosan érkeznek Magyarországra a horthysta katonatisztek, azok a magyar katonák és katonatisztek, akik a hitleri hadseregben szolgáltak.”¹ Csakhogy az erdélyi magyarság nem hitt ezeknek a közleményeknek, hanem egész nap a magyar rádiót hallgatta, valósággal falták a híreit. Ugyanebben a műben olvasható egy igen érdekes részlet P. Goma író tollából, akit a Budapest iránt mutatott szolidaritása miatt tartóztattak le. Ő az utca emberének az elnyomó hatalommal szemben ébredt „fiatalos szemtelenségét” jelentette meg írásaiban. „Sokan, nagyon sokan gyűltünk össze Magyarorszáért. Ezen az őszön, ami a következő nyárig is eltartott, a tartományi rendőrfelügyelőségek és börtönök mindig tele voltak, mint néhány évvel korábban, amikor több hullámban mentek a foglyok, hogy megszakadjanak a soha be nem fejezett Duna–Fekete-tengeri csatorna partjain, amely inkább hatalmas büntetőtelep volt, mint építőtelep. Hosszú évek óta először a románok megint mertek ’jól odamondogatni’. Másért is ki merték nyitni a szájukat, nem csak azért, hogy viccelődjenek. Az utcákon, az üzletekben, a villamosokon hangosan tárgyalták a magyarországi eseményeket. Ráadásul egyre gyakrabban lehetett hallani ilyenféle kérdéseket: ’Na és mi? Nem vagyunk mi is ugyanolyan helyzetben, mint a magyarok?’ Sőt, még messzebbre mentek – hihetetlen: azoknak a milicistáknak vagy állambiztonságiaknak, akik fel mertek szállni egyenruhában a villamosra, az emberek jól odamondogattak, taszigálták, egyszóval zaklatták őket; a sapkájukat letépték, körbeadogatták, a bátrabb utasok még bele is köptek, végül az óvatlan milicisták sapka nélkül, néhány gombjukat hátrahagyva, hanyatt-homlok menekültek le a villamosról.”²

Engedtessek meg nekem, hogy felelevenítsem egyik hasonló élményemet 1956 szeptemberéből. A Nyugatinál jártam, amikor egy nyitott rendőrautó fűlsértő csikorgással a járda mellé farolt. A két sorban, padokon ülő rendőrök vilámgyorsan kiugrottak, és a járókelők felé indultak, sietős léptekkel. Céljuk nyilvánvalóan a megfélemlítés volt. Ezzel szemben a budapestiek gúnyos neve-

¹ C. Durandin: *A román nép története*. Bp., 1998. 364.

² Uo. 365.

téssel, sőt füttyszóval válaszoltak erre az erődemonstrációra. Ez a jelenet biztos jele volt a tekintélyvesztésnek, az erőszakszervezetekben kezdődő bomlási folyamatnak, amely azután '56 októberében jutott el a végkifejlethez.

Bár kétségtelen tény, hogy a Regatban is voltak diákmegmozdulások – Bukarestben és másutt, a fővárosban a tüntetők Vitéz Mihály vajda szobra előtt gyülekeztek, hogy kifejezzék valósi érzelmeiket –, azonban a rendőrség és a Securitate emberei nagyon hamar lefoglalták őket, barát és ellenség egyaránt Erdélyre figyelt. Axiómaként kell leszögeznünk, hogy a románság megnyilatkozásait kezdettől fogva az Erdély elvesztésétől való páni félelem motiválta, ami leküzdhetetlennek bizonyult számukra. És az ottani magyar lakosság, mindenekelőtt a fiatalság, a forradalom mellé állt; a temesvári egyetemen október 27-én nagygyűlést tartottak, amely deklarálta, hogy „Magyarországon forradalom van”. Temetőben rendezett néma tüntetésekkel és más módokon nyilvánították ki szolidaritásukat és azt a szándékukat, hogy követik a magyarországi példát.

A megtorló akciók ennek következtében már a legelső napokban megkezdődtek, és különösen kegyetlen formákat öltöttek. Mindenekelőtt arra az alapvető tényre kívánok utalni, hogy a KP már 1956 előtt kijelölte az ellenforradalom lehetséges régióit, s ezek mind magyar lakta helyek voltak. A kolozsvári diákvezetőket letartóztatták. Temesvárott 700 foglyot zsúfoltak össze a színházban, a bíróság a színpadon végezte munkáját. Két hét tárgyalás után az aradi börtönbe szállították őket. Egy magyar nyelvtankönyvet – feltehetően szándékosan – félremagyaráztak, szerzője 15 év börtönbüntetést kapott. Az egyik perben 57 vádlott közül 11-et halálra ítélték és kivégeztek.

Közismert, hogy a román börtönökben – európai mércével mérve – elképesztő állapotok uralkodtak. Közülük is a leghírhedtebb, mert legkegyetlenebb, egyben legsajátosabb börtön: a Duna-delta. E helyütt nincs mód a kérdéskör részletes taglalására, de azért annyit feltétlenül el kell mondani, hogy a magyar és román foglyokat válogatott kínzásoknak vetették alá. Naponta egy órát a hideg vízben állva kellett eltölteniük, munkahelyüket is csak a vízben, a zsombékok között gázolva tudták elérni. És amikor Nagy Imre kihirdette Magyarország semlegességét, a bánásmód még szigorúbb lett, a foglyok meztelen testét verték. És akkor még nem szóltunk a valóban siralmasnak mondható ellátásról.

A román kormány döntése nyomán román katonák is harcoltak Magyarországon – orosz uniformisban.

Feltétlenül megemlítenédnek tartom az egyetlen ellenpéldát: az egyik Erdélyben szolgáló páncélos hadnagy elindult egységével, hogy kiszabadítsa a közelben összegyűjtött foglyokat, és csatlakozzék a magyar forradalomhoz. Elfoglalták és életével fizetett vakmerő kísérletéért. (Itt említem meg, hogy az 56-os Romániáról szóló magyar nyelvű irodalom igencsak szegényes, ennél fogva nagy hasznát vettem Mary György e témát tárgyaló, rendkívül adatgazdag rádióelőadásának.)

Végezetül csupán egyetlenegy, ám példátlan fejleményt kívánok megemlíteni, amelyre korábban senki nem számított-számíthatott, még maguk a románok sem. A történelem paradoxonjaként a hithű moszkovita román vezetés elérte azt, amit a magyar szabadságharcosok vérükkel sem tudtak kivívni (a többi ún. szocialista ország nemkülönben): 1958 derekán a szovjet csapatok kivonultak Romániából. A román vezetők nagyon ügyesen a szovjet kormány 1956. október 30-ai nyilatkozatára hivatkoztak, amely tárgyalásokat helyezett kilátásba a Varsói Szerződés országaival a szovjet egységek kivonásáról. Ennek kapcsán egy szubjektív jellegű megjegyzést kívánok tenni. Tanári és kutatói tapasztalataim ugyanis egyaránt azt bizonyítják, hogy a hazai közvélemény még a 21. században sem képes – legalábbis kellő mélységben – felmérni a román politikai elit történelmileg kialakult és kifinomult helyzetfelismerő ügyességét, manőverezési kapacitását.

Az 56-os forradalom külföldi visszhangját tanulmányozva elérkeztünk a harmadik kiválasztott országhoz, Itáliához. Első helyen említem az olasz sajtót, amelynek neves képviselői, nem kevesebb, mint 19, szem- és fültanúi voltak a budapesti eseményeknek. Valamennyien sokat tettek annak érdekében, hogy az olasz újságolvasókat megismertessék '56 igazi történetével. Mégis indokoltnak látom két, általam legkiválóbbnak ítélt zsrnaliszta nevének kiemelését, Vittori Mangiliét (RAI) és Indro Mantanelliét, aki a *Corriere della Sera* kiküldött tudósítójaként jelentett Budapestről. Mangili esete minden tekintetben rendkívülinek mondható: október 27-én érkezett a magyar fővárosba az Olasz Vöröskereszt több millió lírás szállítmányával, továbbá magnetofonokkal és tartozékaikkal, kamerával felszerelve, amikor a cenzúra miatt már nem lehetett külföldre híryanagot küldeni, minden áldott nap, az esti órákban Bécsbe utazott, ahonnan aztán hazájába továbbították küldeményeit. A realitások nyelvére lefordítva ez nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy az utcára kilépve naponta az életét kockáztatta egyrészt Budapest utcáin, másrészt a nyugati országhatár eléréséig. Tudni kell róla azt is, hogy ő volt az, aki november 4. után is az országban maradt, egészen 14-éig, és ő volt az, aki Budapest megszállásáról hiteles filmtudósítást küldött.

Külön hely illeti meg az olasz tudósítók között Montanellit. Nagy szerencse, hogy a magyar könyvkiadás felfigyelt rá: a Püski Kiadó gondozásában megjelent egy válogatás 1956-ban írt cikkeiből, *1956 Budapest* címmel. (Bp., 1989.) A ma is érdekfeszítő olvasmány minden cikke „a szabadság mámorában” élő budapestiekről, arról, hogyan zúdult a fővárosra tíz páncélos hadosztály, szavakba öntötte „a tankok szörnyű acélfolyamának” látványát. „A csikorgó dübörgésektől rezegtek az ablaküvegek. Én azt hiszem, hogy abban a pillanatban egész Budapesten nem volt ember, aki kitette volna a lábát az utcára. Úgy nézett ki a város, mint egy kiásott nekropolisz. Élő valami nem volt más, mint az erkélyekre kitett, az enyhe szélben lobogó zászlók a Kossuth-címerrel a vörös csillag helyén (s a zászlók végig kinn is maradtak). A várost körülfogó dombokon felállított nehéz-

tüzérség szünet nélkül dübörgött. Kérdeztük is magunkban, vajon hová, kire lönek. Aztán megtudtuk, hogy az egészet megfélemlítésképpen tették, mint azt az úthenger-jellegű bevonulási parádét is, ami valamiféle elkerülhetlenséget sugallt. Mint terror-rendezési technika – tökéletes volt.”³ Nagyon kifejezőnek érzem azt a sorát, hogy – az oroszokról írva – „Panzerjeik minden dühödt lövése után hetykén és könnyörtelenül ismét kelepelni kezdtek a géppisztolyok.”⁴

Jó, lehet arra hivatkozni, hogy más külföldi tudósítók tollából is kikerültek érzékletes leírások a fővárosi utcai harcokról. Nézetem szerint azonban az 56-os forradalom elvi kérdéseinek felvetésében és megválaszolásában s legfőképpen a nyugat-európai értelmiség mély erkölcsi válságának felszínre hozásában feltétlenül őt illeti meg az első helyek egyike. Idézek szóban forgó művének utóiratából. Tömör megfogalmazása szerint „itt (értsd: Magyarországon) valami nagyon nagy dolog történt.” A továbbiakban arról írt, hogy „Budapest a kommunizmus meghalt: mély meggyőződéssel mondom ezt. És nincs olyan dialektikus fortély, ami életre keltene.” A legdrámaibb s egyben a legmegindítottabb rész az, ahol nemzedékének lelkiismeretére apellált. „Amde Budapest a mi reakciónk is meghalt. Nem voltunk ott a barikádokon, az évszázad európai történelme legszebb és legnemesebb epizódjának főszereplői között. Sem fizikai, sem metafizikai értelemben. A szabadság és a szocializmus, amelyek ezt a sötét és néma tömeget sziklaszilárdá tettek az igazságtalansággal és az agresszióval szemben, egy új vallást jelentenek, amely ez évtized szenvedései közt érlelődött, amiről nekünk fogalmunk sem lehet... Olyan erkölcsi légkört teremt, amelyről nekünk nyugatiaknak már emlékeinkben sincs nyom.”⁵ Egyszóval: Montanelli önvallosága kifejezi az egész nyugat-európai értelmiség lelkiismeret-furdalását (a magyar forradalom által várt segítségnyújtás elmaradása miatt), szégyenérzetét, amely még most, 50 évvel az események után is kitapintható volt több külföldi vendég megnyilatkozásaiban.

Hosszasan lehetne ismertetni az olasz társadalom nagyvonalú gesztusait, amelyek a magyar menekültek befogadásában és gondozásában mutatkoztak meg. Nálunk mindenki tisztában van a szomszédos Ausztria érdemeivel, amely elsőként nézett szembe a magyar menekültek áradatával. Jóval kevesebben vannak azok, akik arról is tudnak, hogy onnan egy részüket Olaszországba szállították, az alpesi ország tehermentesítése végett.

Nem maradhat említetlen Európa legerősebb kommunista pártja, az OKP tagságának állásfoglalása a magyar kérdésben. Főtitkára, P. Togliatti köztudottan – a moszkvai utasításoknak megfelelően – ellenforradalomnak minősítette mindazt, ami Magyarországon történt. Ez azonban nem jelentette a végső szót, mert október 29-én 101 neves kommunista értelmiségi felhívást adott ki, amelyben a

³ I. m. 17.

⁴ Uo.

⁵ I. m. 32.

magyar forradalom támogatására szólítottak fel mindenkit. Ez a dokumentum is annak a mély erkölcsi válságnak a terméke, amelyet a magyar forradalom robantott ki az OKP soraiban. Más kommunista pártokhoz hasonlóan az OKP-ban is erjedés indult meg, amely egyrészt több vezető kilépésében, másrészt már lezártnak hitt elvi kérdések újragondolásában, gerjesztésében mutatkozott meg.

Végezetül áttérek az olaszországi visszhang egyik legizgalmasabb fejezetének, a hivatalos kormánypolitika, jelesül a külpolitika magyar ügyben tett lépéseinek taglalására. Először nézzük magukat a tényeket.

- Október 26–27. – G. Martino külügyminiszter az olasz parlamentben a leghatározottabban kiállt a szovjet beavatkozás ellen.
- Október 27. – Alessandrini olasz nagykövet a NATO-értekezleten azonnali fellépést követelt az ENSZ részéről, olyképpen, hogy kerüljék el a Békégyezményre vonatkozó hivatkozást. Ezt a javaslatot nem fogadták el, ráadásul nem hívták meg Olaszországot a Biztonsági Tanácsba, elutasítva Alessandrini kérését.
- November 2. – Nagy Imre kérte a nagyhatalmokat, hogy fogadják el a semlegesség bejegyzését és védjék meg azt. Vitetti nagykövet az amerikai nagykövettel közösen határozati javaslatot dolgozott ki, azonban nem sikerült elfogadtatniuk Nagy Imre kérését.
- November 3. – Martino külügyminiszter személyes levelet intézett M. Nahru indiai elnökhöz. Mondanivalójának lényegét úgy lehet összefoglalni, hogy a Szovjetunió ugyan elfogadta a bandungi elveket, azonban a gyakorlatban ez utóbbiakat figyelembe sem veszi. A külügyminiszter az olasz parlamentben ugyanolyan fellépést követelt Magyarország ügyében, mint amilyen bekövetkezett Franciaország és Nagy-Britannia ellen a szuezi válságban.
- November 8. – az olasz diplomácia legmerészebb kezdeményezése: az ENSZ rendkívüli nagygyűlésén Vitetti nagykövet „genocidiumra” hivatkozva azt javasolta, hogy küldjenek haderőt Magyarországra, és tartsanak ott szabad választásokat. Nagy-Britannia a „genocidiumot”, az Egyesült Államok pedig a csapatok Magyarországra küldésének követelését kifogásolta, így módon ez a kezdeményezés is megfeneklett.

A fenti információkból két lényegi következtetés azonnal levonható. Az egyik: az olasz diplomácia hallatlanul energikus javaslatával tűnt ki azokban a napokban-hetekben. A másik: ez utóbbiakkal rendre kudarcot vallott. A sikertelenség okait vizsgálva került a kezembe Somlai Katalin írása. Támaszkodtam továbbá az ELTE BTK Olasz Tanszék volt vezetőjének, Sallay Géza professor emeritusnak a közléseire. (Ezúton fejezem ki neki köszönetemet az olasz recepció egészére vonatkozó adatok rendelkezésemre bocsátásáért.) Visszatérve az olasz – klasszikus diplomáciai fogalommal élve – demarsok balsikereire, mindketten, tehát Somlai és Sallay is úgy vélik, hogy a magyarázatot az olasz külpolitika szűk mozgásterében kell keresni. Olaszország nemzetközi elfogadottsága

még nem volt olyan mérvű, hogy lehetővé tette volna a külpolitikusok ambiciózus terveinek valóra váltását. „Összefoglalva megjegyezhető, hogy Olaszország azon kevés, s Nyugat-Európában egyetlen olyan állam volt, mely – akár diplomáciai súlyán és gazdasági-politikai erején felül igyekezett részt venni a magyar kérdés demokratikus rendezésében, majd a nyugati hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok passzivitása nyomán legalább annak napirenden tartásában.”⁶ Úgy gondolom, a tárgyalat két másik országgal és más államokkal összehasonlítva nem lehet kérdéses az olasz kormánypolitika egyedisége, pozitív előjele. Előadásom szerény hozzájárulás kíván lenni ahhoz, hogy ez a nálunk még többé-kevésbe terra incognitának számító régió benépesüljön rokonszenves történelmi személyiségekkel – még akkor is, ha „történelemcsináló” kísérleteik sikertelenek maradtak.

Nem könnyű, ha el akarjuk kerülni a frázisokat, megvonni a három kiválasztott ország visszhangjának mérlegét. Annyit azért el kell mondani, hogy az 1956-os forradalom nemcsak magyar ügy volt, hanem része a nemzetközi politikának, a magyar és egyetemes történelem egyik nagy találkozása, helyesebben összefonódása. Igazi jelentőségének felismerése csakis abban az esetben lehetséges, ha a hazai történéseket a nemzetközi politika koordináta-rendszerébe helyezve vizsgáljuk.

⁶ Somlai i. m. 4.